

УДК 631.3:631.11

О.В. Ульянченко, д-р екон. наук, професор
член-кореспондент НААН України
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Ю.П. Вітковський, старш. викладач
Харківський національний технічний університет сільського
господарства імені Петра Василенка

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Постановка проблеми. Досягнення цілей, визначених у «Стратегічних напрямках розвитку сільського господарства України на період до 2020 року» [1] тісно пов'язане із технічним переоснащенням господарюючих суб'єктів.

Низький фінансовий стан більшості сільськогосподарських підприємств, недостатній обсяг державної підтримки та наявність диспаритету цін спричинили негативні тенденції технічного забезпечення. На сучасному етапі розвитку більша половина наявної техніки є

застарілою як фізично, так і морально, що не дозволяє отримувати необхідні врожаї сільськогосподарських культур. Тому, у стратегічному аспекті технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств пов'язане із продовольчою безпекою держави.

За умов ринкових відносин існуючі нині методи, інструменти та форми технічного забезпечення є не функціональними та морально застарілими. Ці позиції актуалізують пошук принципово нових підходів технічного забезпечення галузі, що вимагає виявлення та економічного обґрунтування залежності його впливу на ефективність розвитку сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та використання матеріально-технічної бази у галузі сільського господарства вивчаються багатьма вченими, серед яких значний внесок зробили Л.М. Анічин, Я.К. Білоусько, Л.М. Будняк, П.М. Макаренко, В.І. Перебийніс, Г.М. Підлісецький, П.Т. Саблук, Л.М. Сатир, В.Й. Шиян та багато інших.

Проте, не зважаючи на глибину проведених досліджень, питання, пов'язані із визначенням напрямів удосконалення ключових аспектів формування та підвищення ефективності використання матеріально-технічної бази сільського господарства, потребують поглиблених досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування сучасного стану та ключових аспектів удосконалення формування та ефективності використання матеріально-технічної бази сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою глибокого виявлення сучасного стану формування та ефективності використання матеріально-технічної бази сільського господарства, нами проведене вибіркове обстеження 130 сільськогосподарських підприємств Харківської області.

Станом на 1 січня 2014 р., у обстежених сільськогосподарських підприємствах наявні 1938 тракторів, 1749 одиниць (90,3 %) яких становлять колісні трактори (табл. 1). За критерієм потужності найбільшу частку займають трактори із потужністю двигунів понад 100 кВт. У 2013 р. кількість тракторів на 10,0 % перевищує аналогічний показник 2010 р. та на 15,2 % – 2012 р. Результатом цієї позитивної тенденції стало зниження показника навантаження ріллі на один трактор до рівня 162,0 га, що нижче значень 2010 р. та 2012 р. на 1,2 % та 16,5 % відповідно.

1. Наявність тракторів у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2010-2013 рр. (станом на кінець року)

Показники	Роки				2013 р. у % до:	
	2010	2011	2012	2013	2010 р.	2012 р.
Наявність тракторів , штук	1762	1799	1683	1938	110,0	115,2
З них:						
колісні	1597	1600	1507	1749	109,5	116,1
гусеничні	165	199	176	189	114,5	107,4
без змонтованих на них машин	1629	1626	1524	1748	107,3	114,7
на яких змонтовані машини	133	173	159	190	142,9	119,5
З загальної кількості тракторів потужністю, штук:						
менше 40 кВт	132	142	116	125	94,7	107,8
від 40 до 60 кВт	683	651	570	640	93,7	112,3
від 60 до 100 кВт	304	323	349	430	141,4	123,2
понад 100 кВт	643	683	648	743	115,6	114,7
Навантаження ріллі на один трактор, га	163,9	170,5	194,0	162,0	98,8	83,5

Джерело: розраховано на основі звітності 130 сільськогосподарських підприємств (ф. №10 мех-річна).

Кількість культиваторів, плугів, машин для садіння (сівалок) у 2010-2013 рр., не зважаючи на поступове зростання площі ріллі, залишилася майже на тому ж самому рівні. Виняток становлять борони, кількість яких у 2013 р. на 181 одиницю перевищує рівень 2010 р. У подальшому слід нарощувати кількість придбаних сільськогосподарських машин, головним чином новими модернізованими видами, завдяки чому зростає урожайність сільськогосподарських культур за рахунок дотримання жорстких агротехнічних вимог, передбачених технологічними картами.

Значне місце в структурі технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств займають комбайни, від ефективності експлуатації яких залежить кампанія по збиранню і величина втрат урожаю. У обстежених підприємств станом на кінець 2013 р. кількість зернозбиральних комбайнів перевищує показник 2010 р. на 14,8 % і становить 395 одиниць, однак

негативним є зростання навантаження посівів зернових на один комбайн, що свідчить про недостатність темпів зростання їх кількості (табл. 2).

2. Наявність комбайнів та навантаження їх посівними площами у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2010-2013 рр. (станом на кінець року)

Показник	Роки				2013 р. у % до:	
	2010	2011	2012	2013	2010 р.	2013 р.
Комбайни зернозбиральні	344	366	344	395	114,8	114,8
Площа зернових культур з розрахунку на один комбайн, га	374,7	362,9	401,4	437,2	116,7	108,9
Комбайни кукурудзозбиральні	32	29	30	26	81,3	86,7
Площа кукурудзи з розрахунку на один комбайн, га	84,3	91,7	91,9	104,4	123,9	113,6
Комбайни бурякозбиральні	112	109	93	100	89,3	107,5
Площа цукрових буряків з розрахунку на один комбайн, га	15,4	19,0	28,0	23,0	149,4	82,1
Комбайни кормозбиральні	131	131	30	117	89,3	390,0

Джерело: розраховано на основі звітності 130 сільськогосподарських підприємств (ф. №10 мех-річна та ф.№ 50 с.-г.).

Водночас, кількість кукурудзозбиральних комбайнів знизилася із 32 одиниць у 2010 р. до 26 у 2013 р., що збільшило навантаження посівів кукурудзи протягом періоду на 20,1 га. При цьому, кількість бурякозбиральних та кормозбиральних комбайнів хоча і перевищує показник попереднього року, однак знизилася порівняно із 2010 р. на 10,7 %.

Для обґрунтування форм оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва необхідно провести аналіз вікового складу техніки (табл. 3). Показники дають підстави зробити невтішні висновки про низький рівень придатності техніки, оскільки абсолютно по всім видам більша її половина експлуатується понад 15 років. Найбільш негативною є ситуація по віковому складу обладнання у галузі тваринництва, вантажних автомобілів та комбайнів, де частки техніки віком понад 15 років складають 90,7 %, 79,0 % та 76,5 % відповідно. За таких умов неможливе впровадження новітніх технологій та нарощування обсягів виробництва продукції.

3. Віковий склад технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств Харківської області (станом на кінець 2013 рр.)

Вікова група	Види технічних ресурсів				
	трактори	вантажні автомобілі	сільсько-господарські машини	комбайни	обладнання галузі тваринництва
	Частка, %				
До 5 років	6,6	4,8	5,6	6,7	2,8
5-10 років	8,0	5,4	14,7	4,1	1,1
10-15 років	27,0	10,8	24,9	12,7	5,4
Понад 15 років	58,4	79,0	54,8	76,5	90,7
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано на основі звітності 130 сільськогосподарських підприємств (ф. №10 мех-річна.) та даних аналітичного обліку.

Важливою домінантою технічного забезпечення сільського господарства є наявність у достатній кількості енергетичних ресурсів.

Проведене аналітичне групування обстежених сільськогосподарських підприємств за забезпеченістю їх енергетичними потужностями у 2013 р., свідчить про чіткий її вплив на обсяги виробництва та ефективність господарювання (табл. 4). Так, найбільше валової продукції (645,1 тис. грн. на 100 га с.-г. угідь) вироблено у підприємствах III аналітичної групи, де на 100 га ріллі припадає понад 150,0 кінських сил енергетичних потужностей.

Показник рентабельності також найбільший у цій групі, а найнижче його значення (17,7 %) зафіксоване у господарств I групи, у яких на 100 га ріллі припадало у середньому 21 кінська сила енергетичних потужностей.

Таким чином, вирішення питань ефективності використання матеріально-технічної бази нерозривно пов'язане із зміцненням енергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств, який має стати пріоритетним для фахівців господарюючих суб'єктів.

Проведений аналіз обстежених сільськогосподарських підприємств підтверджує необхідність нарощування обсягів державної підтримки галузі, оскільки між її розмірами та кінцевою ефективністю господарювання простежується тісний зв'язок.

Ключовий аспект державної підтримки, що має стати невід’ємним складником організаційно-економічного механізму технічного забезпечення галузі, це – стимулювання вітчизняного машинобудування.

4. Залежність ефективності виробництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області від забезпеченості їх енергетичними потужностями у 2013 р.

Показник	Групи підприємств за обсягом енергетичних потужностей з розрахунку на 100 га ріллі, кінських сил			У середньому
	I. До 50,0	II. 50,1-150,0	III. Понад 150,0	
Кількість підприємств у групі	33	63	34	130
Частка підприємств, %	25,4	48,5	26,2	100,0
Забезпеченість енергетичними потужностями на 100 га ріллі, кінських сил	21,0	102,0	221,0	112,5
Припадає енергетичних потужностей на одного середньорічного працівника, кінських сил	20,5	85,0	293,2	123,1
Виробництво валової продукції сільського господарства з розрахунку на:				
- 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	355,4	497,3	645,1	499,9
- одного середньорічного працівника, тис. грн	324,0	447,0	536,3	439,1
Рівень рентабельності, %	17,7	19,0	20,2	19,0

Джерело: розраховано на основі звітності 130 сільськогосподарських підприємств (ф. №10 мех-річна. та ф.№ 50 с.-г.).

На сьогодні в Україні частка машин вітчизняного виробництва становить приблизно 8 %, іноземної – 80 %. Держава мала б сприяти поліпшенню інвестиційної привабливості підприємствам вітчизняного сільгоспмашинобудування через надання належної державної допомоги вітчизняним заводам-виробникам на оновлення техніко-технологічного

обладнання, переоснащення виробництва сучасними заходами, здатними виробляти машини відповідно світових вимог [2].

Як зазначає П.М. Макаренко, тривалий час залишається складним фінансово-економічний стан підприємств, що виготовляють складну техніку. Наприклад, потужності харківських підприємств на кінець 80-х рр. минулого століття дозволяли випускати понад 70 тисяч енергонасичених колісних та гусеничних тракторів, більше 250 тисяч двигунів для тракторів і комбайнів. Внаслідок зупинки виробництва двигунів, у господарствах спеціалісти «були змушені спрощувати технології виробництва продукції, часом доводячи їх до примітивізму типу «посієв-зібрав» [3, с. 38].

Нинішні машинобудівні підприємства не в змозі забезпечити технікою аграрний сектор, причому з оптимальним співвідношенням: ціна-технологічний рівень-якість. Через наявність великих сум кредиторської та дебіторської заборгованостей більшість підприємств сільськогосподарського машинобудування змушені працювати в «пожежному режимі». Вони працюють на 30-40 %, деякі навіть на 5 % [4].

Однією із важливих проблем також є той факт, що створювана в Україні техніка не користується попитом, оскільки далека від закордонних стандартів. Для прикладу, за показниками продуктивності, комфортності умов праці працівників, надійності та тривалості у експлуатації, німецький комбайн «Джон Дір» у 4 рази перевищує параметри комбайну «Дон-1500». Це лише поверхневі розрахунки, не кажучи вже про економічні вигоди від використання новітньої техніки європейського рівня. Таким чином, виникає ситуація, за якої аграріям вигідніше придбавати іноземну техніку на вторинному ринку, ніж нову вітчизняну.

У зв'язку із цим все більше сільськогосподарських підприємств наголошують на важливості розвитку цивілізованого та прозорого вторинного ринку техніки.

За умов недостатності власних коштів єдиним оптимальним джерелом технічного забезпечення є фінансовий лізинг техніки, підтримка якого з боку держави дозволить забезпечити потребу у техніці сільськогосподарських підприємств та зростання обсягів виробництва у машинобудівних підприємствах.

Лізинг в світовій економіці посідає друге місце за обсягом інвестицій після банківського кредиту. Він є одним з прогресивних методів матеріально-технічного забезпечення виробництва та відкриває користувачам широкий доступ до передової техніки і технології. Для багатьох господарюючих суб'єктів лізингові операції в країнах ринкового

спрямування стали домінуючими при технічному переоснащенні матеріально-технічної бази свого виробництва [5].

Нами здійснено порівняння вартості залучення техніки для ТОВ «Агрофірма імені Гагаріна» Зміївського району Харківської області, в результаті чого встановлено, що придбання техніки в лізинг для досліджуваного господарства є набагато вигіднішим у порівнянні із довгостроковим кредитуванням: по трактору економія склала 82063,80 грн, по зернозбиральному комбайну – 170100,00 грн. У відносному вираженні лізинг є вигіднішим на 9,1 %.

Проте, як вже наголошувалося вище, для більшості сільськогосподарських підприємств вступати у взаємовідносини з банками досить тяжко через відсутність цілого рядку перешкод, головною із яких є відсутність ліквідної застави. Тому варто звертати увагу на державні програми по лізингу техніки, головним представником яких виступає НАК «Украгролізинг».

Основним напрямом дослідження ефективності використання матеріально-технічної бази, є дослідження динаміки виробітку на один трактор в умовних еталонних гектарах та показників аналізу інтенсивності використання тракторів та машин у господарствах.

Інформаційною базою цього аналізу є показники аналітичного обліку та внутрішньогосподарського оперативного аналізу, тому ми не маємо змоги проаналізувати ці показники по всіх 130 сільськогосподарських підприємствах Харківської області, отже зосередимо увагу на ефективності використання тракторного парку у базових сільськогосподарських підприємствах (табл. 5).

Аналіз показників табл. 2 дозволяє зробити попередній висновок, що у найбільш забезпечених технічними ресурсами підприємствах значно вищі показники ефективності їх використання. Так, у ТОВ «Агрофірма імені Гагаріна», яке має 28 тракторів, показники змінного, денного та річного виробітку на один трактор найвищі; коефіцієнт використання річного фонду часу тракторного парку становить 0,55, що на 0,11 перевищує аналогічний показник по ПП «Андріївка» та на 0,17 – ПСП «Маяк». В той же час, собівартість наданих послуг машино-тракторним парком, найменша.

5. Динаміка показників ефективності використання тракторного парку окремих сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2013 р.

Показники	ТОВ «Агрофірма імені Гагаріна»	ПП «Андріївка»	ПСП «Маяк»
Середньорічна кількість тракторів в еталонному обчисленні	28	23	2
Відпрацьовано машино-днів	5628	3726	229
Відпрацьовано машино-змін	6303	3987	197
Виконано нормо-змін	6510	3855	157
Обсяг виконаних робіт, ет. га	43178	25516	1519
Виробіток на один трактор, ет. га:			
- змінний	6,85	6,40	7,70
- денний	7,67	6,85	6,62
- річний	1542	1109	920
З розрахунку на один трактор:			
- відпрацьовано машино-днів	201	162	139
- виконано нормо-змін	233	168	95
Коефіцієнт використання річного фонду часу тракторного парку	0,55	0,44	0,38
Коефіцієнт використання річного фонду робочого часу тракторного парку	0,66	0,53	0,46
Коефіцієнт змінності	1,12	1,07	0,86
Собівартість 1 ет. га, грн	113,83	216,22	155,47

Джерело: розраховано на основі звітності сільськогосподарських підприємств

Резервами поліпшення використання тракторів є доведення до «нормативного» рівня показників як інтенсивного, так і екстенсивного використання. Якщо виробіток за зміну (показник інтенсивного використання) і перевищив нормативний, то це сталося в основному за рахунок збільшення тривалості зміни, яка в середньому становила 8 год при нормативній 7 год. Тому, заходи повинні спрямовуватися саме на повніше використання запасу робочого часу як річного, так і добового, і не за рахунок погіршення якості виконуваних робіт та збільшення витрат на їх виконання.

Висновки. Проведене дослідження містить теоретичні та практичні узагальнення, які дозволяють обґрунтувати ключові аспекти удосконалення формування та підвищення ефективності використання матеріально-технічної бази сільського господарства. В результаті отримано наступні висновки:

1. Дослідження динаміки кількості техніки в сільськогосподарських підприємствах Харківської області свідчить про наявність певних позитивних зрушень в останні роки, однак загалом втрат, допущених протягом 90-х рр. минулого століття не компенсовано. Відсутність помітного поліпшення технічного забезпечення в галузі пов'язане з нестабільністю фінансового стану більшості сільськогосподарських підприємств, недостатністю обсягів державної підтримки.

2. Аналітичне групування за рівнем забезпеченості сільськогосподарських підприємств енергетичними потужностями та тракторами у 2013 р. свідчить про чіткий їх вплив на обсяги виробництва, інтенсивність та ефективність господарювання. Це актуалізує пошук нарощування енергетичної потужності наявної техніки та тієї, що придбається.

3. Дослідження на рівні базових сільськогосподарських підприємств за допомогою прийомів елімінування дозволили встановити, що найбільший вплив на зміну обсягу середньорічного виробітку на один трактор спричиняє кількість днів роботи одного трактора та змінний виробіток. У зв'язку із цим одним із ключових аспектів підвищення ефективності використання матеріально-технічної бази є оптимізація роботи машинно-тракторного парку, покращення рівня організації праці у підрозділах підприємств.

4. За нинішніх умов існує нагальна необхідність нарощування державної підтримки відтворення матеріально-технічної бази сільського господарства як через підтримку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, так і через збільшення обсягів компенсації відсоткових ставок при залученні техніки на умовах лізингу у НАК «Украгролізинг». Розрахунками доведено переваги лізингу в порівнянні з довгостроковим банківським кредитуванням.

5. Вважаємо, що запорукою оновлення матеріально-технічної бази, є функціонування та розвиток вторинного ринку техніки зі взаємною інтеграцією сільськогосподарських, агротехсервісних підприємств, дилерів ринку та державних органів.

Бібліографічний список: 1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред.

- Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – С. 7-11.
2. Луценко О.А. Проблеми формування матеріально-технічного забезпечення АПК / О.А. Луценко // Зб. наук. праць Тавр. держ. агротехнолог. ун-ту (економічні науки). – 2013. – Т.1. – № 1. – С. 311-316.
3. Макаренко П.М. Розвиток виробничо-технічного забезпечення сільського господарства / П.М. Макаренко // Технологичный аудит и резервы производства: Экономика предприятия. – 2011. – № 1(1). – С. 37-42.
4. Ярославський О. Сучасний стан забезпечення сільськогосподарських підприємств основними видами техніки та ефективність заходів держави щодо розвитку ринку техніки для агропромислового комплексу / О. Ярославський // Обладнання та техніка для села: ринок, пропозиція, практика використання. – 2005. – № 3. – С. 4-9.
5. Гнаткович О.Д. Активізація інновацій у сільське господарство України / О.Д. Гнаткович // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?operation=1&iid=65>.

Ульянченко А.В., Витковский Ю.П. Ключевые аспекты формирования и эффективности использования материально-технической базы сельского хозяйства. Дана оцінка динаміке змінення парку тракторів, комбайнів і сільськогосподарської техніки, показателям енергетичного забезпечення в сільськогосподарських підприємствах Харківської області. Оцінені вік та склад техніки і вказано на негативні тенденції збільшення ступеня її фізичного і морального зносу. Доведено роль державної підтримки технічного забезпечення і проаналізовані напрями її нарощування в сфері державного лізингу і підтримки вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. Обґрунтовані рекомендації по залученню техніки на умовах лізингу, який є ефективним порівняно з довготривалим банківським кредитуванням. Проаналізовані показники ефективності використання тракторного парку окремих сільськогосподарських підприємств Харківської області і виявлені резерви її зростання. Предложено одним з факторів оновлення матеріально-технічної бази визначати функціонування і розвиток вторинного ринку техніки з взаємною інтеграцією сільськогосподарських, агротехсервісних підприємств, дилерів ринку і державних органів.

Ulyanchenko A., Vitkowski Y. Key aspects of the formation and effectiveness of material and technical agriculture base. The estimation of dynamic changes of the park tractors, harvesters and agricultural machinery, an

indicator energy security in agricultural enterprises of the Kharkiv region. Reviewed by age of technology and shown the negative trends increase the extent of its physical and moral deterioration. The dependence between the supply of agricultural enterprises energy capacity and indicators of the final production efficiency, intensification, productivity, efficiency of plant growing. Proved the role of state support technical provision and analyzed trends of increase in sphere of the state leasing, and support for domestic agricultural machinery. Substantiated recommendations for attracting technology under lease terms which is effective compared to long-term bank lending. Analyzed performance indicators using tractors and discovered reserves of growth on some agricultural enterprises of the Kharkiv region. Proposed one of the factors updates material and technical base determine the functioning and development of the secondary market with mutual technology integration farm, agricultural technical services enterprises, market dealers and government agencies.